

ANTHONY GIDDENS
Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori

Capitalism and modern social theory
An analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber
© 1984 Cambridge University Press

İletişim Yayınları 1367 • Politika Dizisi 74
ISBN-13: 978-975-05-0650-5
© 2009 İletişim Yayıncılık A. Ş. / 1. BASIM
1-6. Baskı 2009-2016, İstanbul
7. Baskı 2018, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsni Abbas
DÜZELTİ Ceren Kınık
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46
CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ANTHONY GIDDENS

Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori

Marx, Durkheim ve
Max Weber'in Çalışmalarının
Bir Analizi

Capitalism and modern social theory
An analysis of the writings of Marx,
Durkheim and Max Weber

ÇEVİREN Ümit Tatlıcan

ANTHONY GIDDENS 1938'de Londra'da doğdu. Hull Üniversitesi'nde sosyoloji ve psikoloji öğrenimi gördü. London School of Economics'de yüksek lisans, Cambridge Üniversitesi'nde doktora yaptı. 1961 yılından itibaren dünyanın birçok ülkesindeki üniversitelerde ders veren Giddens, 1986'da Cambridge Üniversitesi'nde profesör oldu. Yaşayan en etkili toplumsal kuramcılardan olan, çeşitli ödüllerin sahibi Giddens'in Türkçe'ye çevrilmiş bazı kitapları şunlardır: *Mahremiyetin Dönüşümü* (Ayrıntı, 1994); *Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım* (Birey, 1994); *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji* (Vadi, 1996); *Modernliğin Sonuçları* (Ayrıntı, 1998); *İleri Topluların Sınıf Yapısı* (Birey, 1999); *Toplumun Kuruluşu* (Bilim ve Sanat, 1999); *Üçüncü Yol-Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi* (Birey, 2000); *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi* (Paradigma, 2000), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (Alfa, 2000); *Sosyoloji* (Ayraç, 2000); *Modernliği Anlamlandırmak* (Alfa, 2001); *Sağ ve Solun Ötesinde* (Metis, 2002); *Sosyal Teorinin Temel Problemleri* (Paradigma, 2005), *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori* (Metis, 2008), *Ulus Devlet ve Şiddet* (Kalkedon, 2008), *Modernite ve Bireysel Kimlik* (Say, 2010), *Sosyoloji Başlangıç Okumaları* (Say, 2010), *Sosyolojinin Savunusu* (Say, 2011).

M.C.G. için...

İçindekiler

Teşekkür.....	9
Önsöz.....	11
Giriş.....	17

KISIM 1

Marx

1. Marx'ın Erken Dönem Yazıları.....	27
2. Tarihsel Materyalizm.....	51
3. Üretim İlişkileri ve Sınıfsal Yapı.....	75
4. Kapitalist Gelişme Teorisi.....	91

KISIM 2

Durkheim

5. Durkheim'in Erken Dönem Çalışmaları.....	119
6. Durkheim'in Sosyolojik Yöntem Anlayışı.....	143
7. Bireycilik, Sosyalizm ve "Meslek Grupları".....	161
8. Din ve Ahlâkî Disiplin.....	175

KISIM 3

Max Weber

9. Protestanlık ve Kapitalizm	197
10. Weber'in Metodolojik Yazıları	217
11. Sosyolojinin Temel Kavramları	235
12. Rasyonelleşme, "Dünya Dinleri" ve Batı Kapitalizmi	267

KISIM 4

*Kapitalizm,
Sosyalizm ve Sosyal Teori*

13. Marx'ın Etkisi	291
14. Din, İdeoloji ve Toplum	319
15. Toplumsal Farklılaşma ve İşbölümü	345
Sonsöz: Marx ve Modern Sosyoloji	371
KAYNAKÇA	377

Teşekkür

Bu kitabın bazı bölümleri için seçtiğim makaleleri okuyan ya da yorumda bulunan aşağıdaki kişilere minnettarlığımı belirtmek isterim: John Barnes, Bail Bernstein, John Carrol, Percy Cohen, Norbert Elias, Geoffrey Ingham, Terry Johnson, Gavin Mackenzie, Ilya Neustadt ve Irving Zeitlin. Bütün metni gözden geçirenlere ise ayrıca teşekkür etmem gerekir: Martin Albro, Tom Bottomore, David Lockwood, Steven Lukes ve John Rex. Ayrıca Barbara Leonard, Laurette Mackenzie ve Brigitte Prentice; ve karım Jane Giddens'a teşekkür ederim.

Önsöz

Die Vernunft hat immer existiert, nur nicht immer in der vernünftigen Form.

MARX*

Bu kitap, sosyologlar arasında yaygın bir kanı olan, çağdaş sosyal teorinin köklü bir revizyona ihtiyacı olduğu görüşü etrafında yazılmıştır. Böyle bir revizyon modern sosyolojinin temel referans çerçevelerini oluşturan yazarların çalışmalarıyla başlamalıdır. Bu bağlamda özellikle üç yazar önem kazanır: Marx, Durkheim ve Weber. Bu kitapta iki temel amacım var: İlk olarak, bu üç yazarın sosyolojik düşüncelerinin titiz, ancak kapsamlı bir analizini yapmak; ikinci olarak, Marx'ın karakteristik görüşleri ile diğer iki yazarın görüşleri arasındaki bazı temel farklılıkları incelemek. “Marksist sosyoloji” ve “burjuva sosyolojisi” ilişkisi üzerine genel bir değerlendirme yapmayı düşünmüyorum. Ancak kitabın, bu konudaki tartışmaları kuşatan, oldukça dolambaçlı iddialar ve karşı-iddiaları açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacak hazırlık niteliğinde bir görevi başaracağını umuyorum. Yakın dönem bilimsel çalışmalarda bu üç yazarın yazılarının temel boyutları aydınlatılsa bile, analizimin bu alanda yapılmış bazı çalışmalardan büyük ölçüde farklı olduğuna inanıyorum.

Kuşkusuz, bu kitapta incelenen yazarların çalışmalarının sosyolojide vücut kazanmış toplumsal düşünce akımlarının en

(*) Akıl her zaman var oldu, fakat her zaman makul tarzda değil – ç.n.

önemlileri olduklarını iddia etmiyorum. Aksine, 1820-1920 yılları arasındaki yüz yıllık dönemde toplumsal düşüncenin en belirgin karakteristik özelliği, pek çok farklı sosyal teori biçiminin geliştirilmiş olmasıdır. Marx'ın çağdaşları Tocqueville, Comte ve Spencer gibi isimlerin çalışmaları modern sosyolojinin problemleriyle ilişkisini belirli ölçüde sürdürmektedir ve onları bu kitapta ayrıntılı bir tartışma konusu olarak almak muhtemelen daha mantıklı olacaktı. Kısmen yer darlığı yüzünden, kısmen de Marx'ın günümüzdeki etkisinin bu yazarlarınkinden çok daha kapsamlı olması (daha doğrusu, Marx'ın çalışmalarının daha geniş bir entelektüel içeriğe sahip olması) nedeniyle böyle bir karara vardım. Ayrıca egemen modern sosyal teori alanlarının çoğu, ciddi ara değişiklikler ve eklemeler yapılsa da, sonuçta kitapta odaklandığım bu üç yazara götürülebilir. Marx'ın çalışmaları açıkça çağdaş neo-Marksist anlayışların temel kaynağıdır. Durkheim'in yazıları "yapısal-işlevselciliğin" egemen ilham kaynağı olarak alınabilir. En azından modern fenomenoloji türlerinin kaynakları doğrudan veya dolaylı olarak Max Weber'in yazılarına kadar götürülebilir. Ayrıca sosyal tabakalaşma, din sosyolojisi gibi çok özel sosyoloji alanlarında Marx, Durkheim ve Weber'in etkisi temel önemde olmuştur.

Durkheim'in, arkadaşı ve meslektaşı Hamelin'le birlikte Kant üzerine yazdığı kitabının girişinde belirttiği gibi, farklı bir dönemin fikir adamlarının düşüncelerini betimsel olarak ortaya koymak isteyen biri belirli bir ikileme karşı karşıyadır. Ya yazarın çalışmalarındaki terminolojiyi kullanır ya da onun terimlerini bilinçli olarak modernleştirir ve böylece analizinin ilgili yazarın fikirlerini doğru olarak yansıtmaması riskiyle karşı karşıya kalır. Bu ikileme Marx, Durkheim ve Weber'in toplumsal düşüncelerinin günümüzle ilişkisini analiz ederken ciddi problemler yaratmadı. Bu tür sorunların yaşadığı durumlarda asıl deyimleri olduğu gibi bırakmayı tercih ettim. Ancak bu kitapta çalışmaları analiz edilen yazarlar örneğinde, yaşanan temel güçlükler kültürel olarak Almanca veya Fransızca'ya özgü terimlerin İngilizce kullanımlarıyla ilgiliydi. *Geist* ya da *représentation collective* gibi terimlerin İn-

gilizce’de tam karşılıkları yoktur ve bu terimler ilgili dönemde Britanya, Almanya ve Fransa arasındaki bazı gelişme farklılıklarını yansıtır. Bu sorunları, asıl metinlerde yer alan özel anlam farklılıklarına gereken dikkati göstererek ve alıntılar yaparken mevcut İngilizce çevirilerde sıkça düzeltmeler yaparak çözmeye çalıştım.

Elinizdeki kitap eleştirel değil açıklayıcı ve karşılaştırmalı bir çalışmadır. Mümkün olduğu ölçüde “şimdiki zaman” kalıbını kullanarak, bu yazarların *günümüz* açısından önemini vurgulamaya çabaladım. Marx, Durkheim ve Weber’in çalışmalarındaki zayıflıkları veya belirsizlikleri ortaya koymak yerine, her birinin yazılarındaki iç bütünlüğü göstermeye uğraştım. Ayrıca bu üç şahsiyetin yazılarında yer alan düşüncelerin kaynaklarını ortaya çıkartacak bilimsel bir gezintiden mümkün olduğu kadar uzak durdum. Ancak üçü de polemikçi bir tarzda yazdığı için, diğer yazarlar ve düşünce geleneklerine referanslardan tamamen kaçınmak mümkün olmadı. Burada çalışmalarını analiz edilen üç yazarın toplumsal ve tarihsel “köklerini” bir ölçüde öne çıkardım, çünkü bu onların yazılarının uygun bir yorumu için önemliydi. Bu üç adamın kişilikleri çarpıcı karşıtlıklar sergiler ve bu karşıtlıklar kuşkusuz onların sosyal teorilerinin açıklanması bakımından önemlidir. Fakat bunları dikkate almadım, zira asıl amacım kitapta ele alınan yazıların “nedensel” kaynaklarını ayrıntılı olarak analiz etmek değildi. Sadece üçü arasındaki bazı karmaşık entelektüel ilişkileri ortaya koymaya çalıştım.

Sonuç bölümlerinde, Durkheim ve Weber’in çalışmalarını doğrudan karşılaştırmak yerine, Marx’ın yazılarını referans noktası olarak aldım. Marx’ın yazılarıyla Durkheim ve Weber’in yazıları arasındaki yakınlıklar ve farklılıkları değerlendirmek Marx’ın ilk çalışmalarının gecikmeli yayımı nedeniyle zordur. Nispeten yakın bir dönemde, Durkheim (1917) ve Weber’in (1920) ölümünden yaklaşık on yıl sonra yaşanana benzer biçimde, Marx’ın yazılarının fikrî içeriğini onun düşüncesini değerlendirebilmek için temel önemde olan, ancak yazıldıklarından yaklaşık yüzyıl sonra basılabilen çalışmaları

ışığında ele almak mümkün olmuştur. Marx'ın yazılarına ilişkin açıklamamda, savaş sonrası birçok Marksist bilginin tiranlaştırdığı Marx'ın “genç” ve “olgun” dönem çalışmaları dikotomisinden uzak durmaya çalıştım. 1857-58'de *Kapital*'e hazırlık olarak yazdığı notlar (*Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*) dikkatlice incelendiğinde, Marx'ın erken dönem yazılarındaki perspektifini aslında terk etmediği açıkça görülür. Ancak pratikte bu gerçeği takdir edenler Marx'ın düşüncesini analiz ederken, diğer yazılarını dikkate almadan, sadece bazı yazılarına yoğunlaşma eğilimi gösterirler. Ben Marx'ın çalışmasında *Kapital*'in temel yerini koruyarak daha dengeli ve bütüncül bir analiz yapmaya çalıştım.

Marx bir tarafa bırakılırsa, Durkheim gibi kaderi sürekli yanlış anlaşılacak olan çok az toplum felsefecisi vardır. Durkheim'in teorik yazıları yaşadığı dönemdeki çoğu eleştirmen tarafından kabul edilemez, metafizik bir “grup akli” teriminin cisimleşmesi olarak alınmıştır. Daha yakın dönemdeki olumlu yorumlarda bu yanlış anlama büyük ölçüde giderilmiş, ancak bu sefer tüm vurguyu fiilen Durkheim'in “işlevselcilik” anlayışına yapan bir başka yorum geçirilmiştir. Bu kitapta Durkheim'i bir tarih felsefecisi olarak kurtarmaya çalıştım. Durkheim sosyolojide tarihsel boyutun temel önemini her zaman vurgulamıştır ve bu vurgunun Durkheim'in düşüncesi hakkında genelde yapılandan oldukça farklı bir değerlendirmeye götürdüğüne inanıyorum. Durkheim esasen “düzen problemi”yle *değil*, belirli bir toplumsal değişme anlayışından hareketle “düzenin *değişen* doğası problemi”yle ilgilenmiştir.

Weber'in yazıları bu kitapta analiz edilen yazıların belki de en karmaşık olanıdır ve onları genel düzeyde ele almak kolay değildir. Bu özelliğin, Weber'in çalışmasındaki temel tutarlılığı kavramaya yönelik bazı ikincil açıklamaları başarısızlığa ittiğini düşünüyorum. Weber'in katkılarının *çeşitliliğinin* onları tek bir yazılar toplamı kılan epistemolojik ilkelerin bir ifadesi olduğunu söylemek sadece görünüşte bir paradokstur. Weber'in farklı alanlardaki farklı yazılarını birleştiren temel hareket noktası onun radikal yeni-Kantçılığıdır. Bazı önemli noktalarda, We-

ber'in sosyal teorisi ile Durkheim ve Marx'ın teorileri arasında giderilmesi olanaksız farklılıklar yaratan da bu özelliktir. Bu farklılıklardan bir kısmı son bölümlerde analiz edildi.

Muhtemelen son bir noktanın daha belirtilmesi gerekir. Sosyologların her zaman teorilerin formüle edildikleri toplumsal bağlamların bilincinde olmaları gerektiğine inanıyorum. Ancak bunu vurgulamak, belirli bir anlayışın "geçerliliğinin" sadece onu yaratan koşullarla sınırlı olduğu şeklindeki tamamen rölativist bir konumu benimsemeyi gerektirmez. Marx'ın yazılarının kaderi bunun bir kanıtıdır. Marx'ın teorisinin kapitalist gelişmenin ilk evresinde formüle edildiğini ve Batı Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin sonraki deneyimlerinin, ilk kez Marx'ın ana çerçevesini oluşturduğu düşünmeden özünde farklı bir Marksizm yorumunu biçimlendirmeye hizmet ettiğini öne sürdüm. Her pratik teori biçimi kendi Aziz Paul'üne sahiptir ve bu sonuç belirli sınırlar dahilinde kaçınılmaz olarak görülebilir. Ancak bunu ifade etmek, kapitalizmin sonraki gelişiminin Marx'ı "yanırladığı"ni iddia eden mevcut görüşü kabul etmeyi gerektirmez. Marx'ın yazıları günümüzde bile, sonraki diğer yazarlarının aksine, değerli bir toplum ve tarih anlayışı sunar. Aradaki farklılıkların bilimsel teorilerin ampirik testlerle "doğrulanabileceği" veya "yanırlanabileceği"ni savunan geleneksel anlayışla açıklanabileceğine inanmıyorum. Ancak Marx'ın yazıları da ampirik referanslara felsefi teorilerde karşılaşılan türde bir direnç sergilemez. Sosyoloji ve toplum felsefesi arasındaki sınır çizgisini belirlemek zor olsa bile, böyle bir sınırın varlığı inkâr edilemez. Sosyologların kendi disiplinlerinin alanını, önermelerin ampirik olarak kolayca sınanabileceği alanlarla sınırlandırmaya çalışmalarının bir hata olduğundan kesinlikle eminim. Bu, sosyolojinin *hayata yabancı (lebensfremd)* kılındığı verimsiz bir şekilciliktir ve bu yüzden sosyolojik perspektifin hepimizin katkıda bulunması gereken temel sorunlarıyla ilişkisizdir.

ANTHONY GIDDENS

3 Mart 1971

Giriş

Lord Acton, 1895'te Cambridge'te verdiği bir açılış dersinde, Avrupa'da modern çağı daha önceki çağdan ayıran “açık ve net bir sınır çizgisi” bulunduğuna dair inancını ifade eder. Modern Çağ, Ortaçağ'dan “normal bir sıra içinde, doğal bir çöküşün dış belirtileriyle” ortaya çıkmamıştır:

O beklenmedik şekilde, bir yenilik hukuku altında, sürekliliğin eski saltanatına son veren yeni bir şeyler düzeni yaratmıştır. O günlerde Kolomb egemen dünya kavrayışlarını yıkmış, üretim, zenginlik ve güç ilişkilerini tersine çevirmiştir; o günlerde Machiavelli, yönetimi hukukun kısıtlamasından kurtarmış, Erasmus antik bilimin akışını Hıristiyan kanallardan dindışı alana kaydırmış, Luther otorite ve geleneğin zincirlerinin en güçlü halkasını kırmış ve Kopernik ilerlemenin zamanının geldiğini gösteren yenilmez bir güç yaratmıştır... O yeni bir hayatın uyanışıydı; böylece dünya önceden bilinmeyen etkilerle belirlediği farklı bir yörüngede ilerlemeye başlıyordu.¹

Acton, Avrupa'da geleneksel düzenin bu çöküşünün tarih biliminin gelişmesinin ana kaynağı olduğunu söyler. Gele-

1 Lord Acton, *Lectures on Modern History* (Londra, 1960), s. 19.

neksel toplum, tanımı gereği, daima geçmişe bakar ve geçmiş onun bugünüdür. Aslında tam da bu yüzden asla “tarih”le ilgilenmez; dün ve bugünün sürekliliği, “ne oldu” ve “ne olmakta” arasında çizilen ayrımlardaki açıklığı en aza indirir. Bir tarih biliminin varlığı, bu yüzden, değişimin her yerde mevcut olduğu bir dünyayı ve daha özelden geçmişin bir ölçüde insanların kurtulmaya çalıştıkları bir yüke dönüştüğü bir dünyayı gerektirir. Modern çağın insanları, içinde dünyaya geldikleri koşulları artık her zaman mecburen verili bir şey olarak kabul etmez, aksine geleceği arzularına uygun bir kalıba sokmak için gerçekliğe iradelerini empoze etmeye çalışırlar.

Rönesans Avrupası tarihe karşı bir ilgi yaratmışsa, sanayi Avrupası da sosyolojinin ortaya çıkış koşullarını hazırlamıştır. 1789 Fransız Devrimi'nin oldukça karmaşık bu iki olaylar seti arasında bir katalizör görevi üstlendiği söylenebilir. Britanya, genel ölçülere göre, belirli düzeyde demokratik bir yönetim kuran ilk ülkediydi; ancak bu duruma siyasal bir devrimle ulaşılmamış, Britanya'yı 17. yüzyıldan itibaren dönüştüren ekonomik ve toplumsal değişme süreci ilerlemeci bir karaktere sahip olmuştur. Aksine Fransa'da devrim, genel özgürlük ve adalet ilkelerini uygulamaya geçirebilecek yeni bir toplum tasavvuru temelinde *eski rejimin* (ancien régime) ayrıcalıklı, aristokrasi düzenini dramatik bir biçimde yıkmıştır. 1789'da benimsenen İnsan Hakları Bildirgesi “insan haklarından habersiz olma, onları dikkate almama veya hor görmenin kamusal felaketin tek nedeni olduğu”nu ilan etti. Nitekim Fransız Devrimi nihayetinde 16. ve 17. yüzyılların laik rasyonalizmini toplumsal alana soktu. Ancak 1789'la kurumlaşan siyasal değişimler gerçekte toplumun daha derin, köklü yeniden organizasyonunun bir ifadesi ve göstergesiydi; bu değişim yine Britanya'da egemen bir rol oynadı. Tarıma dayalı, el zanaatları üretiminden fabrika ve makineleşmeye dayalı bir sanayi ekonomisine geçiş, Britanya'da 18. yüzyıl sonuna doğru başlayan bir süreçti. Bu değişimin tüm etkileri 19. yüzyılda Britanya'da ve diğer önde gelen Batılı ülkelerde hissedildi.